

УДК 35.01

І. Я. КОГУТ

ВЕЛИКЕ МІСТО ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ І ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛАХ МІСТА ЛЬВОВА)

Досліджено особливості управління розвитком великого міста в їх системному зв'язку. Проаналізовано та доведено, що планування та стратегія розвитку міста є головною якісною рисою управлінської функції органів публічного врядування та визначає загальну позитивну оцінку їх діяльності на сучасному етапі розбудови української держави.

In this article peculiarities of big city management in their systematic connections are described. The article analyzes and proves that planning and strategy of city development is main quality trait of managerial function of public administration bodies. It defines general positive evaluation of their activities on the current stage of development of Ukraine.

Ключові слова: державна політика, управління містом, органи місцевого публічного врядування, стратегія і плани розвитку Львова.

Однією з найбільш актуальних і водночас малодосліджених і важкорозв'язуваних проблем, пов'язаних з місцевим публічним врядуванням, є управління сучасними містами (за прийнятою європейською класифікацією – NUTS-5). Кардинальні зміни, що відбулися в останні роки в житті міст України, стали настільки багатоплановими і динамічними, що наукове осмислення цих нових реалій і перспектив розвитку міст сьогодні постало як ніколи актуальним. Саме міста, особливо великі, відображають ці зміни. Метою дослідження є узагальнення досвіду Львівської міськради по виробленню та реалізації стратегії розвитку міста обласного значення в сучасних умовах.

Значне місце у висвітленні питань розвитку та функціонування українських міст посідають дослідження В. Бабаєва, О. Бойко-Бойчука, В. Волкова, Н. Гринчука, О. Карлової та ін., в яких узагальнено закони функціонування міста, визначено окремі чинники його розвитку, розглянуто шляхи керування містом на основі теорії системного аналізу [16]. Урбанізація як історично обумовлений процес поставила на перше місце проблеми пошуку нових парадигм функціонування міст і способів вирішення проблем їх управління органами місцевого публічного врядування. Тому не випадково, що у вітчизняній науці поступово складається стійка традиція комплексного дослідження міст, яка включає філософські (В. Князев, І. Надольний), економічні (Б. Адамов, В. Бодров, П. Борщевський, Г. Губерна, В. Кравченко, Ю. Лебединський, О. Мордвінов, В. Рижих, О. Осауленко, І. Розпугенко, В. Шамрай), соціальні (В. Майборода, М. Мельник, В. Скуратівський, І. Солоненко), правові (М. Баймуратов, М. Корнієнко, Н. Нижник, В. Погорілко, В. Шаповал), управлінські (В. Бакуменко, В. Куйбіда, Н. Мироненко, О. Мордвінов, В. Тронь, Ю. Шаров) та

інші аспекти дослідження.

Це свідчить про необхідність комплексного підходу і до вивчення ролі публічного врядування м. Львова в процесах регулювання і ефективного управління розвитком обласного центру. Значний інтерес у цьому плані становлять спеціальні монографічні дослідження. У праці С. Саханенка [15] висвітлено методологічні засади політичного управління на міському рівні, обґрунтовано базові науково-теоретичні й концептуальні положення щодо політичного управління, досліджене місто як соціальний, економічний, політичний феномен, суб'єкт та об'єкт управління, розроблено комплексну типологію міст, виділено й змістовно інтерпретовано основні складові політичного управління містом – територіальна громада, представницькі та виконавчі органи місцевого публічного врядування, політичні партії та громадські об'єднання. У монографії Г. Онищук [11] висвітлено теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку міського комплексу України, розкрито соціально-економічну сутність міського комплексу, проблеми розвитку та шляхи їх вирішення. Значну увагу приділено проблемам, пов'язаним з удосконаленням системи управління соціально-економічним розвитком міст на основі використання значного інтелектуального, фінансово-економічного, культурного та трудового потенціалу міст.

Управління містом являє собою складний процес, зумовлений багатьма факторами, що впливають на нього і мають іноді протилежну спрямованість. За сучасних умов місто відіграє особливу роль, оскільки воно є однією з основних ланок реалізації принципів і повноважень місцевого врядування, відображених у Всесвітній декларації та Європейській хартії про місцеве самоврядування та закріплених у Конституції України і Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні”. Прискорення інтенсифікації розвитку українських міст може відбуватися лише за умов поєднання активної державної політики, зокрема по відношенню до міст як до точок зросту територій та ефективної містобудівельної політики [6]. Реалізація цієї політики є складовою стратегії економічного та соціального розвитку країни, як зазначено у Посланні Президента до Верховної Ради “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії соціально-економічного розвитку України на 2002 – 2011 роки”. Що стосується характеру управління розвитком міст, то тільки в сучасних містах присутня пріоритетність курсу на пропорційний і сталий їх розвиток [8]. Основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку міст, правові й економічні шляхи їхньої реалізації були визначені Постановою Верховної Ради України від 24 грудня 1999 р. в “Концепції сталого розвитку населених пунктів”.

Серед багатьох факторів, що впливають на процес управління містом, можна виділити такі: демографічний – зростання і щільність населення, соціально-політичний – дія нових законів і закономірностей у соціальній сфері, вдосконалення відносин між публічною владою та населенням, а також становлення громадянського суспільства і підвищення ролі територіальної громади, економічний – послідовний перехід до ринку, функціонування різноманітних форм власності, створення підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, побудова відносин між державою та підприємствами, нові міжбюджетні відносини

тощо [5]. Слід зазначити, що наприкінці ХХ ст. територія Львова з приєднаними до нього населеними пунктами складала – 165,6 км², а населення – 813,7 тис. осіб (30 % населення області). В адміністративному відношенні Львів було поділено на п'ять районів: Галицький, Залізничний, Личаківський, Франківський, Шевченківський. У підпорядкуванні Львівської міської ради також перебували місто Винники, смт Брюховичі та смт Рудне. Щільність населення в межах міста становила 5000 осіб/км². Це був один з найвищих показників в Україні. Львів лишився потужним індустріальним центром України з розвинутим машинобудуванням, металообробкою, легкою промисловістю та значним будівельним комплексом. Кількість об'єктів Державного реєстру складала в місті 22147 одиниць (49 % від кількості в області). Кількість великих підприємств – 136 [9]. Місто сформувалось як великий науковий, культурний центр і центр побутового обслуговування населення. Тут функціонувало 10 вузів, 28 середніх спеціальних закладів, велика кількість науково-дослідних і проектних інститутів, 935 об'єктів побутового обслуговування, 25 готелів, 5 театрів, 9 музеїв. Крім того, у місті знаходилась велика кількість пам'яток історії, архітектури і садово-паркового мистецтва. Ці фактори свідчили, що управління містом обласного значення вимагає вироблення та реалізації владно-управлінських рішень на основі прямої або опосередкованої участі в ньому мешканців міста, соціальних груп та їх організацій. Невизначеність у виборі пріоритетів створило б великі труднощі у побудові оптимальної структури міського управління. Тому в силу таких факторів провідну роль у виборі головних пріоритетів розвитку міста мали відіграти органи публічного врядування Львова. Міська рада, міський голова Львова основними визначили такі основні пріоритети розвитку міста [10]:

1. Вирішення транспортної проблеми, яка виявилась у перевантаженні центральної частини міста через щільну забудову і невідповідність історично сформованої вуличної мережі з новим транспортним (автобусним, трамвайним і частково автовантажним) навантаженням;
2. Збереження історичної панорами міста з пам'ятниками, унікальними за архітектурним виконанням будинками і площами;
3. Реконструкція і модернізація старого житлового фонду для покращання житлових умов і раціонального використання території;
4. Розв'язання територіальної проблеми (оскільки внутрішня земельна площа в місті щільно забудована);
5. Вирішення завдань з нового житлового будівництва для потреб молодих сімей та інших категорій населення (офіцерів, працівників освіти, викладачів вузів, науковців та ін);
6. Нормалізація екологічного середовища міста (відтворення міських парків, лісопарків, приміських озер, земельних вуличних насаджень тощо);
7. Зменшення безробіття та створення нових робочих місць, нарощування нових видів виробництва, малого і середнього бізнесу, малих і середніх підприємств у приміській зоні, виробничої інфраструктури, побутового сервісу.

Ці соціально-економічні фактори детермінували особливості формування структури органів місцевого самоврядування у Львові, визначили функціонально-

організаційні принципи і методи у процесі їх діяльності [14]. При створенні принципово нової Львівської моделі публічного врядування вихідною була прийнята позиція, що місто є цілісним організмом, яким потрібно керувати з одного центру, а не з п'яти, як це було за радянської системи управління містом. У Радянському Союзі кожний з таких центрів прагнув діяти автономно, користуватись економічними і соціальними вигодами за рахунок великих заводів, фабрик та інших об'єктів, які знаходилися на підпорядкованій території. При цьому ігнорувалося те, що робоча сила і багато інших ресурсів на таких заводах і фабриках задіявалися з усього міста або регіону. Така ситуація сприяла тому, що деякі життєво важливі функції управління дублювалися у зв'язку із нечітким розподілом повноважень або практично не виконувалися.

Це все унеможливило реалізацію єдиної політики на території міста, створювало конфліктні ситуації. Тому в березні 1994 р. Львівська міська рада розглянула питання про недоцільність такої системи управління комунальним господарством міста. Було прийнято рішення утворити на базі колишніх райвиконкомів районні адміністрації Львівського міськвиконкому і здійснити відповідний розподіл повноважень між містом і районами, делегуючи районам окремі функції з управління комунальною власністю міста. Таким чином, місто почало працювати як єдиний злагоджений організм і було знято протистояння між районними радами і міською радою, а матеріальні, фінансові та трудові ресурси міста та його околиць почали використовуватися цілеспрямовано і за єдиним генеральним планом.

Найбільш яскравим свідченням неефективності старої системи управління була саме відсутність стратегії розвитку Львова. Тобто, вона не справилася з основною своєю функцією – плануванням. Тому Львову конче був необхідний стратегічний план розвитку, який мав дати чіткі відповіді на питання про місію міського управління, його довготермінові завдання та цілі. З 1994 р. поступово почала реалізовуватись програма перетворення міста з індустріального на науковий, культурно-освітній та туристично-рекреаційний центр. Замість реанімації приведених до занепаду промислових підприємств постало завдання розвитку інфраструктури сфери послуг. Нові перспективи реалізації цих планів відкривалися з прийняттям Закону України “Про державне прогнозування і розроблення програм економічного і соціального розвитку України”. Проте прийняття цього Закону не внесло суттєвих змін в організацію планування розвитку міста. Постало питання розробки такого стратегічного плану, в якому органи влади, ділові кола та громадські організації взяли б на себе зобов'язання спільної реалізації, підтримки, просування найбільш стратегічно важливих проєктів та інших заходів [1].

Важливим у цій стратегії розвитку міста мала стати функція планування, при реалізації якої визначаються насамперед цілі діяльності, способи і ресурси, необхідні для її досягнення. Саме вона має важливе значення при здійсненні управління містом, оскільки, як вважав ще Сенека, “коли корабель не знає, в який порт він пливе, ніякий вітер не буде йому ходовим”. Для досягнення успіху в соціально-економічному розвитку м. Львова територіальна громада та міська рада бачили майбутнє свого міста в таких планах, які б поступово забезпечили реалізацію цієї

мети. Зробити це дозволяло тільки стратегічне планування [12]. Ігнорування останнього, орієнтація на поточні інтереси, визначення лише короткострокових цілей і завдань могло спричинити низку негативних явищ, так званого “ефекту доміно”, описаного академіком Ю. Пахомовим стосовно здійснення реформ у нашій країні: “...коли будь-яка суттєва прогалина породжує цілий ланцюжок провалів [13]”. Тому з розглянутих складових організаційного планування найбільш пильної уваги, на наш погляд, заслугоує розробка стратегії і дій з її реалізації, тобто стратегічного планування.

Стратегічне планування мало бути спрямоване на передбачення показників майбутнього розвитку міста з метою здійснення правильного вибору шляхів досягнення мети за умови найбільш раціонального використання місцевих ресурсів. Сучасні підходи до стратегічного планування дозволили міській раді Львова упорядкувати систему заходів, направлених на соціально-економічний розвиток м. Львова за їх пріоритетністю для територіальної громади [3]. Разом з цим, в умовах обмеженого фінансування, порядок реалізації заходів повинен був формуватися так, щоб ефективність їхньої віддачі була найвищою. Особливістю сучасних підходів стратегічного планування, яке здійснюється на тривалий період, було те, що воно не прив'язувалося до періоду, на який обиралися органи місцевої влади, тим самим позбавлялося персонального впливу місцевих керівників на формування черговості подій, які визначали перспективи розвитку міста.

На жаль, фундаментальні документи, що діяли у Львові, не відповідали сучасним вимогам розвитку урбаністики. 14 березня 2006 р. у місті відбулися громадські слухання з питань реалізації Концепції розвитку міста, участь в яких взяли представники профільних управлінь та інститутів, депутати Львівської міської ради, діячі громадських організацій. Громадські слухання були організовані Львівським представництвом Громадянської мережі ОПОРА в рамках кампанії “Усвідомлений вибір 2006”. На засіданні було заслухано питання прозорості прийняття рішень з питань планування та забудови території міста Львова, а також обговорювалися механізми і шляхи залучення широких кіл громадськості до процесу розробки та прийняття Генерального плану міста Львова на основі Концепції розвитку міста.

При підготовці стратегії і генплану міська влада залучала як світовий досвід, так і консультувалася з широкими колами експертів та громадськості. Але слід зазначити, що стратегічний план розвитку міста мав стати узагальненою довгостроковою програмою досягнення громадою самостійно поставленої амбітної, але реалістичної мети. Стратегічне планування було у вигляді намічення перспектив розвитку та утворення тривалої відповідності між метою організації, ресурсами, необхідними для її досягнення, та політикою, спрямованою на придбання і використання даних ресурсів. З цією метою розроблено новий генплан міста, опрацювання якого велось з 2001 р. Ведуться роботи і з розробки довготривалої концепції розвитку Львова, в якій місто позиціонується, перш за все, як сучасний культурно-освітній та туристичний центр. Зусилля міської влади зосереджувалися на тому, щоб чітко усвідомити та оцінити ресурсний потенціал, яким володіє Львів. З цією метою було проведено аудит комунальних підприємств, створено міське бюро технічної інвентаризації, яке повинно було дати чітку відповідь на запитання:

яким ресурсом комунальної власності сьогодні володіє місто, впроваджувався жорсткий контроль у всіх інших ділянках міської господарки. Інвентаризація ресурсів міста дозволила правильно визначити пріоритети його стратегічного розвитку. Ефективне використання цих ресурсів допоможе залучати фінанси для наповнення міської казни, що, у свою чергу, дасть можливість реалізувати багато нових, передусім, культурних і соціальних проектів.

Стратегія розвитку і генплан – це своєрідний закон місцевого рівня, який повинен неодмінно виконуватися. Тому після їх затвердження міська влада Львова вдалася до наступного кроку – пошуку оптимальних шляхів їх виконання. З цією метою розроблялися цільові програми розвитку, в яких були чітко окреслені проблеми та їх вирішення, конкретизовані ресурси, які будуть залучені для цього. Функція і роль міської ради в цьому процесі полягали у виробленні основних правил та забезпеченні їх дотримання. Формуючи програми розвитку міста, передусім потрібно було брати до уваги його нагальні проблеми і виробляти комплексний системний підхід до їх розв’язання. Відмова від такого методологічного підходу, як свідчить досвід українських перетворень, не забезпечить позитивних результатів [17]. Проте одночасне виконання комплексу програм потребувало значних коштів, яких у місті не було. Виходом з цього становища став вибір із багатьох пріоритетних взаємопов’язаних програм. З цією метою було розроблено Програму державної підтримки комплексного розвитку міста Львова на 1998 – 2002 рр. [2], що визначила цільові орієнтири збалансованого розвитку економічної та соціальної інфраструктури міста, а також підвищення рівня якості життя його населення; фінансову, майнову та організаційну підтримку заходів і проектів розвитку міста. Це передбачало внесення необхідних змін і доповнень до Програми з питань, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування.

17 листопада 2006 р. міська рада ухвалою № 2194 затвердила “Проект Закону про Львів – місто культурної спадщини” [7]. Він визначив спеціальний культурний та адміністративний статус міста Львова, обумовлений національним і всесвітнім значенням його об’єктів культурної спадщини, особливостями здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті відповідно до Конституції України (254 к/96-ВР) та законів України. Метою законопроекту було створити відповідні можливості для збереження унікальної архітектури, пам’яток архітектури у Львові, зробити Львів справжнім центром і культурною столицею, центром європейського туризму. Для цього в 2008 р. держава виділила на ремонт храмів Львова 30 млн грн. [24].

Якість міського середовища сьогодні неможливо характеризувати без урахування того, що екологія великого міста пов’язана з потребою збереження його природно-ресурсного потенціалу, причому не лише з погляду охорони здоров’я населення, а й з соціально-екологічного та культурного і естетичного. Для забезпечення охорони (збереження) та догляду за зеленими територіями як важливими елементами природної, історико-культурної спадщини та складової благоустрою міста міська рада в 2007 р. розробила Стратегію збереження і регульованого використання парків та інших зелених зон м. Львова, яка передбачає: здійснення проектно-планового забезпечення об’єктів зеленої зони шляхом

розробки 5 – 10-річних планів формування і реконструкції конкретних об'єктів зеленої зони, проведення цільової інвентаризації перспективних об'єктів (екологічних неужитків, задеревлень та інших), з метою їх включення до системи “зеленого природокористування”.

Львів отримав грант від Європейського Союзу на підтримку проекту створення туристично-інформаційної інфраструктури, який витримав жорстку конкуренцію. Для Львова він означає підвищення якості туристичних послуг, установлення системи міського ознакування для туристів. В управлінні культури та туризму створено відділ маркетингу та культурних індустрій, який є єдиним в Україні в державній установі. Вперше в місті розпочали роботу над розробкою концепції впровадження велосипедної інфраструктури 14 лютого 2008 р. Львівська міська рада прийняла за основу міську Програму підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи-2012 року з футболу. Її також можна вважати певною складовою генплану розвитку міста. Позитив цієї програми передусім полягає в тому, що в ній чітко сформульовано вимоги до інфраструктури, до соціальних і спортивних об'єктів, які повинні бути збудовані у Львові.

На сьогодні принципове значення має ув'язування процесів розробки і прийняття програм із формуванням і проведенням бюджетної політики. У червні 2008 р. громадською організацією Спілка консультантів “Експерт-група” була представлена Громадська Стратегія сталого розвитку Львова та Львівщини до 2025 р. (План дій до 2025 р.) [24], розроблена за сприяння провідних учених М. Долішнього (НАН України), І. Дуцяка (Західний науковий центр), С. Злупка (Львівський національний університет імені Івана Франка). Проектанти намагалися передбачити зміни, що можуть відбутись у державі вже найближчим часом на адміністративно-територіальному, бюджетному, а також податковому рівнях. На їх думку, правильно сформувавши систему цілей, можна вже сьогодні говорити про бюджет Львова на рівні 1,7 – 2,0 млрд грн, а в майбутньому про 5,0 – 6,0 млрд грн, створення близько 20,0 тис. високооплачуваних робочих місць. Незважаючи на певні недоліки цього документа, є можливість її подальшої розробки, вдосконалення та втілення такого проекту.

На ситуацію, що склалася в системі управління містом, наклав свій відбиток і той факт, що значна кількість об'єктів, котрі забезпечують цілісність, розвиток і життєдіяльність міста, не є власністю міської громади або її виконавчих органів. Водночас проблема створення сучасної та дієвої моделі управління містом має не менш, а може й більш важливий характер. Адже органи місцевої публічної влади в частині делегованих повноважень не тільки включені до системи державної виконавчої влади, але й найближче стоять до інтересів населення, на більш повну реалізацію яких, у кінцевому підсумку, і повинна буде спрямована реформа всієї адміністративної системи та її складової – місцевого публічного врядування.

Література:

1. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602-III // Планування розвитку території: Законодавчі акти / укл. Р. В. Брусак, М. Д. Лесечко,

А. О. Чемерис. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – С. 100–113 ; Стратегічне планування розвитку територіальних громад : [навчальний курс]. – Львів : ГО Центр муніципального і регіонального розвитку, 2002. – С. 8.

2. Програма державної підтримки комплексного розвитку міста Львова на 1998 – 2002 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1406 // Планування розвитку території : Законодавчі акти / укл. Р. В. Брусак, М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – С. 258–264.

3. Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29 липня 2002 р. № 224 // Планування розвитку території : Законодавчі акти / укл. Р. В. Брусак, М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – С. 194–215 ; Концепція сталого розвитку населених пунктів // Планування розвитку території : Законодавчі акти / укл. Р. В. Брусак, М. Д. Лесечко, А. О. Чемерис. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – С. 162–177 ; *Крайнік О. П.* Актуальні проблеми розвитку регіону/галузі / О. П. Крайнік, І. О. Дробот. – Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2004. – С. 41.

4. Громадська Стратегія сталого розвитку Львова та Львівщини до 2025 року. – Режим доступу : <http://www.mbusiness.org.ua>.

5. Экономико-правовые проблемы городского самоуправления : сб. науч. труд. / НАН Украины ; Ин-т экономико-правовых исследований / редкол. : В. К. Мамутов (отв. ред.) [и др.] – Донецк, 2001. – 88 с.

6. *Егоров А. Н.* Город как социально-экономический объект управления / А. Н. Егоров. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2001. – 133 с. ; *Черленяк І.* Управління розвитком міста в умовах євроінтеграційного вибору України / І. Черленяк, Т. Павленко // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 301–303.

7. *Ігнатова О.* Львів у Законі / О. Ігнатова // Новий погляд. – 2006. – 9 груд.

8. *Карлова О. А.* Функціонування міста як складової соціально-економічної системи / О. А. Карлова, Р. Е. Гуляк // Научно-технический сборник. – 2008. – № 80. – С. 3–11 ; *Федун Л.* Велике місто як суб’єкт соціальної політики / Л. Федун // Проблеми теорії і практики державного управління і місцевого самоврядування. – К., 1996. – С. 85–87 ; *Наконечний В.* Велике місто як об’єкт управління і самоврядування: світовий досвід і Україна / В. Наконечний // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 84–93.

9. *Куйбіда В. С.* Сучасні проблеми і регіональні особливості місцевого самоврядування в Україні / В. С. Куйбіда. – Львів : Літопис, 2001. – 177 с.

10. *Куйбіда В. С.* Управління розвитком міста: правові та соціально-економічні аспекти / В. С. Куйбіда // Місце та регіональне самоврядування України. – К., 1995. – Вип. 3–4. – С. 58–63.

11. *Онищук Г. І.* Проблеми розвитку міського комплексу України : теорія і практика / Г. І. Онищук. – К. : Науковий світ, 2002. – 506 с.

12. *Пархомчук О.* Проблеми стратегічного планування розвитку міста / О. Пархомчук // Державність. – 2003. – № 1–2. – С. 37–40.

13. *Пахомов Ю.* Об экономических, социальных и цивилизованных аспектах рыночных реформ / Ю. Пахомов // Общество и экономика. – 2000. – № 8. – С. 48–53.

14. *Пиля В. І.* До питання про вдосконалення механізму управління розвитком

міста / В. І. Пила, В. М. Абрамов // Регіональні перспективи. – 1999. – № 4. – С. 13–15.

15. *Саханенко С. Є.* Політичне управління містом в умовах самоврядування : [монографія] / С. Є. Саханенко. – Одеса : Вид-во ОФ УАДУ, 2001. – 380 с.

16. *Сорока К. О.* Основы теории систем и системного анализа / К. О. Сорока. – Х., 2005. – 288 с. ; *Ганьба Б.* Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. – 2000. – № 3. – С. 41–44.

17. *Шевчук Л. Т.* Світовий досвід місцевого самоврядування у регулюванні розвитку великих міст / Л. Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів, 2000. – Вип. 14. – С. 126–137.

Надійшла до редколегії 20.03.2009 р.